

Дејан РАДИЧЕВИЋ*

Универзитет у Београду
Филозофски факултет
Одељење за археологију
Београд

Дејан БУЛИЋ

Историјски институт
Београд

Емина ЗЕЧЕВИЋ

Народни музеј Србије
Београд

АРХЕОЛОШКИ ТРАГОВИ ТРГОВИНЕ ТКАНИНАМА У СРЕДЊОВЕКОВНОЈ СРБИЈИ

Апстракт: У раду се анализира седам позносредњовековних оловних пломби нађених на простору Србије јужно од Саве и Дунава. Ради се о пломбама/печатима које су стављане уз тканину као пратеће средство за идентификацију и регулацију контроле квалитета. Приписане су Венецији, Дубровнику и горњолужичком граду Герлицу. Сви примерци су оквирно датовани у 14–15. век. За изучавање трговачког промета ови налази пружају драгоцену сазнања јер допуњују податке познате из писаних извора и указују на трговачке везе и значај трговине, не само у већим средиштима већ и на мањим трговима.

Кључне речи: средњовековна Србија, трговина тканинама, оловне пломбе за тканину, Венеција, Дубровник, Герлиц.

Abstract: The paper analyses seven late medieval lead seals found in Serbia south of the Sava and Danube rivers. These are seals/stamps attached to the fabric as an accompanying means of identification and regulation of quality control. They were attributed to Venice, Dubrovnik and the Upper Lusatian city of Görlitz. All specimens are tentatively dated to the 14–15th centuries. These findings are valuable for the study of trade as they supplement the data known from written sources, indicate trade connections and the importance of trade, not only in larger centers, but also in smaller squares.

Keywords: Medieval Serbia, fabric trade, lead seals for fabric, Venice, Dubrovnik, Görlitz.

* dradicev@f.bg.ac.rs

У привредном и друштвеном развоју средњовековне српске државе трговина је имала веома важну улогу, нарочито од средине 13. века с успостављањем све живљих пословних веза између трговачких центара у Приморју и унутрашњости.¹ Трговци су по Србији куповали стоку, кожу, крзна, восак, житарице. С развојем рударства, далеко највећа зарада остваривана је у трговини сребром, бакром и оловом, који су продавани по приморским градовима, Венецији и јужној Италији. У тој трговини учествовали су пословни људи који су располагали знатним финансијским средствима и имали разгранате пословне везе. Дубровник је још у време великог жупана Стефана Немање (1166–1196) склопио трговински уговор који је дубровачким трговцима гарантовао повластице.² Добит је остваривана и увозом робе у Србију. Уз со, која је увек била неопходна, из Приморја је по правилу допремана квалитетнија и луксузна роба, разне занатске израђевине намењене имућнијем слоју становништва. Уопште узев, кад је реч о увозу, у највећој мери радило се о тканинама које су, поред соли, представљале главни увозни артикал. Нарочито тканине бољег квалитета и финије израде.³ Од самог почетка као посреднички трговци и овом робом јављају се Которани, Дубровчани, и други трговци из зетских приморских градова, али и понеки Млечанин и Фирентинац, углавном као прокуратори дубровачких трговаца. Од друге половине 14. века у трговину тканинама укључују се и људи из унутрашњости, односно домаће становништво.⁴

У Србији су, у оквиру домаће радиности, тканине произвођене од вуне, лана, конопље, свиле у околини Призрена, можда и памука мешаног с ланом. Од вуне су прављене тканине познате из дубровачких докумената као *склавине* и *раша*, али и читав низ других простирки, покривача и огртача.⁵ Када је реч о финим тканинама квалитетније израде, Србија је била упућена на увоз, јер домаћа производња није задовољавала потребе. Најпре су то биле мање количине за владара, властелу и опремање цркви, потом, с привредним развојем и за богатији градски сталез и све друге

¹ Милош Благојевић, „Основе привредног развоја”, у: *Историја српског народа*, књ. I, Београд 1981, 366–369.

² *Зборник средњовековних ћириличких повеља и писама Србије, Босне и Дубровника*, књ. I, 1186–1321, прир. Владимир Мошин, Сима Ћирковић и Душан Синдик, ред. Душан Синдик, Београд 2011, 45–48.

³ Сима Ћирковић, „Трговина”, у: *Лексикон српског средњег века*, Београд 1999, 741–745.

⁴ Ружа Ћук, *Србија и Венеција у XIII и XIV веку*, Београд 1986, 127–128; Душанка Динић-Кнежевић, „Тканине”, у: *Лексикон српског средњег века*, Београд 1999, 734–735.

⁵ Ђурђица Петровић, „Простирке и покривачи”, у: *Лексикон српског средњег века*, Београд 1999, 592–596; Ружа Ћук, „Извоз свиле из Дубровника у Венецију у XIV веку”, *Историјски часопис* 28 (1981) 17–25.

који су могли себи да их приуште. То су пре свега биле скупоцене тканине пореклом са Истока или Запада, од којих су се шила свечана одела – *свита*. Скупоцене тканине стизале су често и као поклон владарима и обласним господарима, најчешће од Дубровчана. Прве вести о томе су из четврте деценије XIII века, кад дубровачка влада поклања српском краљу Владиславу (1234–1243) педесет лаката *скерлета чистога и чрленог*.⁶ Увозне тканине продаване су на трговима по Србији, а владари су их понекад набављали и на страним тржиштима. Увоз тканина и друге луксузне робе посебно се интензивирао у време краља (1331–1345), а потом и цара Душана (1346–1355). Сам Душан је у Дубровник и Венецију слао посланике, који су уз другу луксузну робу и оружје куповали и тканине најбољег квалитета.⁷

О међународној трговини у позносредњовековној Србији, као и уопште о привреди у ширем смислу, постоје бројни писани извори, који су углавном објављени и добро познати. Међутим, занимљивим се чини питање у којој мери је с њима у складу расположива археолошка грађа. Нарочито она сазнања до којих се дошло археолошким ископавањима налазишта на којима су поуздано издвојене и хронолошки одређене стратиграфске целине. Током последњих пола столећа публикован је већи број радова у којима су разматрани страни производи, уз покушај да се установи радионичко порекло и прецизно утврди време приспећа, као и путеви којима је роба доспевала до корисника.⁸ И овај рад је слично замишљен, с тим што у обзир узима специфичне трагове који сведоче о промету тканинама. Ради се о пломбама/печатима које су стављане на тканину као пратеће средство за идентификацију и регулацију контроле квалитета, што је купцима гарантовало квалитет и радионичарско

⁶ Д. Динић-Кнежевић, „Тканине”, 734–735. Под скерлетом су подразумеване разне врсте тканина тамноцрвене боје.

⁷ Р. Ђук, *Србија и Венеција*, 120–122.

⁸ Списак радова на ту тему је подужи. Овде наводимо само неке од њих који се чине занимљивим и за нашу тему: Bojana Radojković, „Romanska bronzana činija sa srednjovekovne tvrđave Rasa”, *Vesnik Vojnog muzeja* 19–20 (1974) 27–33; Bojana Radojković, „Увоз средњовековних бакарних и бронзаних предмета из Европе на територији Београда и Србије”, *Годишњак града Београда* 25 (1978) 177–184; Marija Bajalović-Hadžić Pešić, „Links between the Balkans and Middle Europe from the Twelfth to the Fifteenth Centuries traced on selected Examples of Material Culture”, *Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich* 4–5 (1989) 65–83; Марија Бајаловић-Хаџи Пешић, „О налазима неких предмета у готичком стилу на територији Србије”, *Саопштења* 24 (1992) 217–222; Весна Бикић, „Трговински промет у Београду у 15. веку”, *Старинар* 45–46 (1994–1995) 1995, 83–98; Vesna Bikić, „Venetian influences in the Eastern Adriatic Hinterland”, *The Heritage of the Serenissima – The presentation of the architectural and archaeological remains of the Venetian Republic*, Proceedings of the international conference (Izola–Venezia 4–9. 11. 2005), Koper 2006, 201–210.

порекло робе. Израђиване су од олова, ливењем у каменим калупима. Све припадају типу пломби које се састоје од два диска међусобно спојена тракастом спојницом. На једном диску налазила се заковица, док је други обликован као отвор кроз који пролази заковица када се плomba постави на тканину. Спојница је пресавијана око ивице и тканине тако да се дискови уклопе један у други, а затим је плomba печажена под притиском да би се заковица учврстила на месту (сл. 1). То је обављано употребом чекића и наковња с матрицама, на начин сличан оном како је откиван новац, или уз помоћ специјалних клешта за заплтивање. На пломби се налазе ознаке које је она отискивањем преузимала с клешта или матрице. Ознаке су доносиле информације о произвођачу, власнику или дистрибутеру робе. Осим грба, монограма или имена произвођача и/или места порекла, на њима се могу наћи и подаци о квалитету и квантитету тканине.⁹

Осигурање квалитета и опорезивање били су примарни разлози за постављање пломби. Како се тканинама трговало далеко од места производње, таква потврда о пореклу и квалитету уливала је поверење купцу да су одређени стандарди у производњи испуњени. Такође, она би помогла да се идентификује ко је одговоран ако тканина не испуни стандарде. Причвршћивање пломбе морало се обавити по утврђеној процедури, што је имало циљ да отежа или спречи накнадне манипулације производом. Печађење је обављао посебан службеник кога је именовала власт града у којем је тканина произведена, и то након провере квалитета и квантитета.¹⁰

Оловне пломбе за тканину су у северозападној Европи коришћене од 13. до 19. века. Најстарији примерак, који датира из 1275. године, повезује се с градом Лајденом. Фландрија и северна Италија биле су две главне области производње и извоза тканина из којих се и употреба оловних пломби релативно брзо проширила по западној и средњој Европи.¹¹ Мада су као археолошки предмет познате од 19. века, предмет специјалистичких студија постају тек од средине друге половине прошлог столећа, а на првом месту су налази из Енглеске.¹² Њихова проучавања

⁹ Stuart F. Elton, *Cloth seals – An Illustrated reference guide to the identification of lead seals attached to cloth: From the British perspective*, Oxford 2017, 4–7; John, Cherry, *The Cloth Seal: A Mark of Quality, Identification, or Taxation? The Medieval Globe*, Volume 4, Issue 1 (2018) 167–192; Maxim Mordovin, „Guide to the Identification of Archaeological Lead Cloth Seals“, *Hungarian archaeology e-journal* (Spring 2019) 20–26.

¹⁰ S. F. Elton, *Cloth seals*, 20–22.

¹¹ Walter, Endrei & Geoff Egan, „The Sealing of Cloth in Europe, with Special Reference to the English Evidence“, *Textile History* 13, 1 (1982) 49–51.

¹² Geoff Egan, „Cloth Seals“, *London Archaeologist* 3 (1978) 177–179; W. Endrei & G. Egan, „The Sealing of Cloth in Europe“, 47–75; G. Egan, *Lead Cloth Seals and Related Items in the British Museum*, London 1994.

знатно су интензивирани у последње две деценије, чему је допринела масовна употреба детектора за метал уз чију помоћ је број познатих примерака вишеструко порастао. Када је реч о окружењу најближем нама, у истраживањима се најдаље одмакло у Мађарској, првенствено захваљујући радовима М. Мордовина, публикованим у последњих десет година.¹³ У другим земљама југоисточне Европе појава оловних пломби за тканине тек је спорадично позната или још није забележена.

Слична је ситуација и с примерцима познатим на територији Србије. Мада је први налаз забележен пре више од пола столећа,¹⁴ препознавање и публикавање ове врсте предмета започето је тек последњих година.¹⁵ Објављени су и случајни налази из околине Зрењанина и Бечеја,¹⁶ као и примерак пронађен приликом ископавања тврђаве Бач.¹⁷ Недавно је публиковано пет позносредњовековних и ранонововековних оловних пломби из збирке Градског музеја Бечеј. Ради се о случајним налазима с локалитета из околине Бечеја, Новог Бечеја и Бачког Петровог Села, а

¹³ Maxim Mordovin, „A 15–17. századi távolsági textilkereskedelem régészeti emlékei Pápán“, in: *Fiatal középkoros régészek IV. konferenciájának tanulmánykötete*. Kaposvár, 22–24. november 2012, Kaposvár 2013, 267–282; idem, „Late Medieval and Early Modern Cloth Seals in the Collection of the Hungarian National Museum“, *Archaeologiai Ertesito* 139 (2014) 193–237; idem, „Bavarian cloth seals in Hungary“, *Hungarian Historical Review* 6/1 (2017) 78–106; idem, *Textilvegek vedjegyei. A textilkereskedelem regeszeti emlekei a Magyar Kinihysag teriileten*, Budapest 2018; idem, *A collection of fifteenth– and sixteenth– century cloth seals from Szolnok*, Genius Loci, Budapest 2018, 285–288; idem, „Görlitz textilkereskedelme a Magyar Királyságban“, *Határon innen és túl. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról*, Budapest 2021, 379–420; idem, „Textilplombák Pest megyéből“, *Közösségi régészeti projektek Pest megyében*, Szentendre 2021, 252–265.

¹⁴ Једна плomba пореклом из Енглеске нађена је у остацима куће истражене 1969. године у Доњем граду Београдске тврђаве. Објекат је датован у другу половину 17. века, а страдао је у пожару 1688. године. На поду је нађена оловна плomba с типичном Тјудорском ружом. Перфорација по средини показује да је секундарно употребљена као привесак, уп. Гордана Марјановић-Вујовић, „Кућа из друге половине XVII века откопана у утврђеном подграђу београдског града – доњем граду“, *Годишњак града Београда* 20 (1973) 215, сл. 26а.

¹⁵ Raško Ramadanski, „A Tudor Lead Seal in Serbia“, *Post-Medieval Archaeology* 48/2 (2014) 426–438. Реч је о још једној енглеској пломби, случајном налазу с подручја Црне Баре код Чоке у Северном Банату.

¹⁶ Нада Бењоцки, *Археолошки локалитети зрењанинског подручја*, Зрењанин 2018, 26–27; Рашко Рамадански и Роланд Шурањи, „Топоними XV–XVIII века на доњем току реке Чик у светлу картографије, писаних извора и археолошких налаза“, *Фибула, Годишњак Градског музеја у Врбасу* 1 (2020) 23–47.

¹⁷ Оловна плomba баварског града Верда, према осталим покретним налазима приписана је хоризонту 15–16. века, уп. Небојша Станојев, *Бач – археологија*, Нови Сад 2019, 228, 230, кат. бр. 18.

издате су у позном 15. веку и током 16. века у Баварској, у Нирнбергу и Верду.¹⁸

Осим на простору данашње Војводине, односно на територији која је у средњем веку припадала Угарском краљевству, појава ове врсте налаза забележена је и јужно од Саве и Дунава, на подручју које је улазило у састав средњовековне српске државе. Њима у овом раду и посвећујемо посебну пажњу. Неколико година уназад публикована су три оловна печата за тканине из околине Младеновца. И овде је реч о случајним налазима који су откупом доспели у збирку Музеја Младеновца. потиче с локалитета Губавче – Грабље у селу Велика Крсна (сл. 2/1), док су два примерка из села Ковачевац – први с потеса Дивичмеђ (сл. 2/2), а други са локалитета Стрмоглавна (сл. 3).¹⁹ Печати из Велике Крсне и са Дивичмеђа у Ковачевцу приписани су Дубровачкој републици. На такав закључак навела је представа светитеља на једној страни печата која је, према аналогијама с представом на дубровачким динарима кованим током 14–15. века, протумачена као приказ Светог Влаха, који стоји окренут лицем и десном руком благосиља, а у левој држи бискупски штап. Представе на другој страни печата протумачене су као слова – на првом „P?“, а на другом повезана слова „P/L?“. Први печат је обележен и накнадно угравираном сигнатуром – круг у коме је у горњој половини приказан крст. Претпостављено је да би се могло радити о личном „потпису“ трговца, власника сукна. Оба печата су датована у 15. век, односно у оно време када је извоз сукна у балканске земље играо важну улогу у привреди Дубровника.²⁰

Поред примерака из околине Младеновца, у истом раду помињу се и налази дубровачких печата у околини села Пертате, западно од Лесковца, као и у Срему, где су у Сремској Митровици нађена два примерка.²¹ За пломбе из Велике Крсне и Ковачевца не знамо за непосредне аналогије.

¹⁸ Raško Ramadanski, „Late medieval and early post–medieval cloth seals of Nuremberg and Wöhrd from the collection of the Town Museum in Bečej“, *Communicationes Archaeologica Hungaria* 2021 (2023) 137–146.

¹⁹ Вујадин Иванишевић, „Новац и печати из Младеновца и околине (12–16. век)“, *Археолошко наслеђе из Младеновца од раног средњег века до раног модерног доба*, Младеновац 2020, 305, кат. бр. 47–49. Димензије: пломба на сл. 1/1 – дужина 28 mm, ширина 16 mm, дебљина 5 mm; пломба на сл. 1/2 – дужина 25 mm, ширина 16 mm, дебљина 5 mm; пломба на сл. 2 – дужина 25 mm, ширина 17 mm, дебљина 11 mm.

²⁰ Исто, 290–291.

²¹ Исто, 291. Нажалост о њима не можемо рећи ништа одређеније. Аутор се позива на документацију Археолошког института у Београду, али потрага за тим подацима у документационом центру наведене установе није дала резултата.

Познати су нам примерци дубровачких оловних пломби овог типа, такође датованих у 15. столеће, али с нешто другачијом представом. Наиме, и на њима је на једној страни лик Светог Влаха, заштитника града, док је с друге стране представа градских врата. И код ових пломби истакнута је сличност с представама које се појављују на новцу. Свети Влахо је на скоро свим већим апоенима дубровачког новца, јер је он уједно и елемент градског грба и заставе Дубровачке републике, док се мотив градских врата појављује на бакарним новцима – минцама. Сличност у представама између пломбе и новца је таква да је претпостављено како их је могао израђивати исти калупар.²²

За други печат из Ковачевца (сл. 3) претпостављено је да би могао потицати из града Тулна у Аустрији. Представа на једној страни протумачена је као „попрсеје?“, док се на другој страни у средини налази слово „Т“, а около делимично очуван низ тачкица. Печат је условно опредељен као була Тулна, управо на основу слова у средишту, следствено неким аналогијама за печате Тулна из Мађарске.²³ Међутим, сматрамо да се овако опредељење не би могло прихватити. На простору Карпатског басена познати су печати приписани Тулну – они на себи носе ознаке које не налазимо на примерку из Ковачевца. Карактеристично слово „Т“, иначе познато из грба овог града, заиста је присутно, али главна карактеристика печата јесте идентично слово на обе стране печата, што на нашем примерку свакако није забележено.²⁴ Иначе, већ је уочено постојање сличних словних ознака и на печатима других градова, на првом месту Венеције,²⁵ што је и раније умело да доведе до мешања примерака који су издавани у Тулну с млетачким примерцима. Печат са сличним словом „Т“ пронађен у замку Шратенштајн у Аустрији идентификован је као печат из Тулна,²⁶ али је јасно да за његово опредељење није пресудно слово, већ представа на другој страни печата која се тумачи као крилати лав Светог Марка, симбол Венеције.²⁷ Исто се догодило и с примерком из Трнавe

²² Julian Dobrinić, „Analiza dubrovačkih olovnih plombi“, *Numizmatičke vijesti* 37 (1995) 195–197.

²³ В. Иванишевић, „Новац и печати“, 290, нап. 50.

²⁴ М. Mordovin, „Late Medieval and Early Modern Cloth Seals“, 201, 221, Cat. 63–64; idem, „Textilvegek vedjegyei“, 175–176, Cat. 101.

²⁵ Што потврђују и овде приказани примерци из Новог Брда и Козника (Т. I/4–5).

²⁶ Thomas Kühtreiber & Günter, Marian, „Zwei Tuchplomben von der Burgruine Schratenstein – Ein Beitrag zum niederösterreichischen Tuchmachergewerbe im Mittelalter unter besonderer Berücksichtigung der landesfürstlichen Stadt Tulln“, *Unsere Heimat* 71/3 (2000) 199, Abb. 1.

²⁷ М. Mordovin, „Late Medieval and Early Modern Cloth Seals“, 201.

у Словачкој,²⁸ а може им се прибројати и плomba из Ковачевца. Она је и према својим морфолошким карактеристикама блиска венецијанским печатима.²⁹ Наиме, већ је уочено да на плombaма из Венеције заковице имају равне крајеве и због тога се теже притискају, па редовно виरे даље од површине перфорираног диска. Због слабо стиснуте заковице, која вири са задње стране, отисак жига се често не види или је непотпун. Осим тога венецијанске пломбе имају нешто дебље дискове од просека, с ивицама закошеним према центру. Будући да се тај детаљ не налази на плombaма других градова, узима се као јасан показатељ чак и када се ради о најстрошенијим венецијанским примерцима.³⁰ Исте карактеристике показују и примерци пломби приказани даље у овом раду (Ново Брдо и Козник), који се са сигурношћу могу приписати Венецији (сл. 4 и 5).

Како се може закључити из нареченог, апсолутна већина до сада познатих оловних пломби случајни су налази који су на различите начине доспевали у музејске или приватне збирке. Међутим, на средњовековним налазиштима у Србији познати су и примерци пронађени приликом археолошких ископавања. Колико нам је познато, прва плomba нађена је још 1962. године, током систематских ископавања комплекса главне градске цркве средњовековног града Ново Брдо (сл. 4).³¹ Према подацима из теренског дневника, те године су откриване трасе два оградна зида порте са западне стране цркве. Приликом њиховог чишћења, у простору квадрата Y, на старијем масивнијем зиду нађен је оловни предмет чија намена истраживачима није била јасна.³² Простор између зидова био је веома мали због чега је остала нејасна његова функција, али је том приликом откривен и бочни јужни зид који је повезивао ова два западна зида, као и јама V, чијим укопавањем је оштећен старији оградни зид. Нема никаквих података на основу којих би се могло закључити на којој нивелети, у ком слоју, нити у ком делу квадрата је предмет пронађен. Према опису тек видљивих остатака темеља старијег оградног зида, и

²⁸ Branislav Lesák, Josef Kováč & Ján Hunka, „Historicko-archeologický význam numizmatických nálezov z výskumov v Trnave“, *Numizmatika. Časopis slovenskej numizmatickej spoločnosti pri SAV* 26 (2016) 59, Obr. 4:1; M. Mordovin, *Textilvegek vedjegyei*, 176.

²⁹ Непосредан увид у примерке из збирке Музеја Младеновца омогућен нам је љубазношћу колеге Велибора Катића, кустоса Музеја града Београда, у чијем се саставу налази и младеновачки музеј.

³⁰ M. Mordovin, „Guide to the Identification“, 23–24, Fig. 10.

³¹ Плomba се налази у Археолошкој збирци позног средњег века Народног музеја Србије, где је заведена под инвентарним бројем 4360; дим.: деформисана, дужина 5,6 cm; пречници дискова 1,8 и 2,1 cm.

³² Дневник теренских истраживања од 1. 9. 1962. године, стр. 83 (Мирјана Ђоровић-Љубинковић); број теренског инвентара 338/62.

према вредности просечне дубине у квадрату Y на коју се сишло тог дана, која износи 1,70 м,³³ може се закључити да је приближно на тој дубини откривена и пломба. Стратиграфска ситуација у овом делу порте била је веома сложена, будући да се помињу зидови различитог правца пружања, с доста нејасним описима како стоје у простору и у односу један према другом и према другим целинама (огњишта и јаме). Овде су, наиме, констатовани зидови једне зграде/куће страдале у пожару, над чијим остацима и урушеним старијим оградним зидом је изведено нивелисање терена ради проширења платоа ка западу, да би се започела градња велике цркве. М. Љубинковић је старији оградни зид и малу цркву коју је окруживао датовала у почетак владавине кнеза Лазара (1365/1367–1389), а изградњу велике цркве у неку деценију касније.³⁴ У том хронолошком оквиру би најпре требало узети у обзир и појаву оловне пломбе.

У ископавањима средњовековне тврђаве Козник, спроведеним 2022. године, пронађена је још једна оловна пломба (сл. 5). Приликом тих радова истраживан је Објекат 2 у западном делу Цитаделе. Реч је о објекту који је призидан уз западни бедем утврђења и припада његовој најмлађој фази, односно времену турске власти на овим просторима. Испод Објекта 2 откривени су остаци старијег објекта који је на основу пратећег материјала приписан позносредњовековном раздобљу. Пломба је нађена у слоју тамно мрке земље са гаражи, формираном изнад нивоа пода старијег објекта, а испод зидова Објекта 2.³⁵

На предњој страни венецијанских оловних пломби налази се крилати лав Светог Марка, с ореолом око главе, који у шапама држи Библију. На задњој страни се, у средини, уписано у кружницу, налази једно од слова – „А”, „В” или „Т”. У случају сва три овде приказана венецијанска печата с

³³ Дневник теренских истраживања за 1. 9. 1962. годину, стр. 123. Уп. Mirjana Ćorović-Ljubinković i Radivoje Ljubinković, „Katedrala i Saška crkva, Novo Brdo – crkva“, *Arheološki pregled* 4 (1962) 264.

³⁴ Мирјана Ћоровић-Љубинковић, „Археолошки и историјски значај налаза српског средњовековног новца на Новом Брду“, *Зборник Народног музеја* 5 (Београд 1967), 263. У односу на закључке старијих истраживача, у новијем тумачењу ових истраживања изнесена су другачија мишљења у погледу датовања и фаза градњи катедралне цркве (уп. М. Ђ. Ljubinković i R. Ljubinković, „Katedrala i Saška crkva“, 265–266 и Марко Поповић и Игор Бјелић, *Црква Светог Николе: катедрала града Новог Брда*, Београд 2018). Поводом питања постојања првобитне црквице, касније „уклопљене” у источни део катедрале као њен јужни брод (?), њихова мишљења су усаглашена, с тим што је датовање умерено уназад – из друге половине 14. века у прву половину и ближе средини тог столећа.

³⁵ Истраживања су обављена у организацији Завичајног музеја Жупе у Александровцу. Пломба се налази на обради у Историјском институту у Београду, након чега ће бити трајно депонована у Завичајном музеју Жупе. У теренској документацији заведена је под бројем ПН П/22; дим.: пречник 2 cm, дебљина 0,7 cm.

територије Србије представљено је слово „Т”. На новобрдском примерку, као и на другој пломби из Ковачевца, представе су слабо сачуване, док је у том погледу најбоље очувана трећа плomba из Козника.

О обележавању венецијанских тканина печатима постоји запис у дубровачким изворима у коме се наводи млетачко сукно обележено печатом Св. Марка – *bollo con san Marco*.³⁶ Када је реч о налазима печата Млетачке републике у Србији, у литератури се наводе још и примерци из Сремске Митровице, али о њима нема одређених података.³⁷ На другој страни, примерке аналогне нашим налазимо у окружењу (Хрватска, Мађарска, Словачка, Аустрија, Италија).³⁸ До сада их је највише забележено у Карпатском басену, а тамо где су услови налаза то омогућавали датовани су у раздобље 14–15. века. Према расположивим сазнањима, употреба ове врсте венецијанских печата, како у Карпатском басену тако и шире на западноевропском простору, ни у једном документованом случају не иде касније од 15. столећа.³⁹

Оловне плombe за тканину издаване у Дубровнику и Венецији нису једине до сада посведочене на територији Србије јужно од Саве и Дунава. Позната су нам још два примерка која су доспела на наше подручје из сасвим другог дела Европе. Реч је о плombaма које потичу из горњолужичког града Герлица на крајњем истоку Немачке, уз границу с Пољском. Једна је откривена приликом археолошких истраживања на планини Рудник (сл. 6), док је друга случајан налаз из Старог Костолца код Пожаревца (сл. 7).⁴⁰ Руднички примерак је пронађен 2010. године приликом истраживања остатака римокатоличке цркве на простору средњовековног трга.⁴¹ Нађена је у унутрашњости сакристије, у слоју који

³⁶ Desanka Kovačević, *Trgovina u srednjovjekovnoj Bosni*, Sarajevo 1961, 181.

³⁷ В. Иванишевић, „Новац и печати“, 291 са нап. 57.

³⁸ Nikolina Topić i dr., „*Inventar nalaza i višefazno groblje uz Utvrdu Sokol u Konavlima*“, *Archaeologia Adriatica* 13 (2019) 194, Т. XXV, 8; М. Mordovin, „*Textilvegek vedjegyei*“, 311–312, Cat. 106–108; Ján, Hunka: *Nálezky olovených plômb na zaist'ovanie prepravovaných tovarov (14–17. stor.)* zo Slovenska, *Študijné zvesti AÚ SAV* 33 (1999) 303, obr. 4/12, 304; T. Kühtreiber & G. Marian, „*Zwei Tuchplomben*“, 199, Abb. 1; D. Calaon „*Torre delle Bebbe, presso Chioggia. Un sito di 'confine' riletto attraverso un eccezionale rinvenimento di reperti metallici, litici e vitrei*“, *Dalla catalogazione alla promozione dei beni archeologici*, Progetto editoriale Giulio Bodon, Francesco Ceselin & Goivanna Gambacurta, Regione del Veneto 2014, 258, *fig. 2, n. 15 e 16*.

³⁹ М. Mordovin, *Textilvegek vedjegyei*, 218–219.

⁴⁰ Плomba се налази у збирци Народног музеја Пожаревац. Обрада и публикавање омогућено нам је љубазношћу Драгана Јацановића и Оливере Миловић, археолога кустоса пожаревачког музеја.

⁴¹ Дејан Радичевић и Ана Цицковић, „Археолошка истраживања средњовековних налазишта на Руднику 2009–2013. Године“, Рудник I. Истраживања средњовековних налазишта (2009–

је поремећен вишеструким укопавањем гробова, с дислоцираним људским костима, фрагментима грнчарије и гвозденим клиновима. У истом слоју и на приближно истој коти нађен је и новац цара Душана (1346–1355), али се он, управо због поремећености слоја и измешаног материјала, не може узети као показатељ за датовање пломбе. Иначе, налази новца пронађени приликом истраживања цркве и пратећих гробова указују на континуитет у сахрањивању од друге половине 13. до средине 15. века. Католичка парохија у Руднику први пут је поменута 1303. године, средином 14. века постојала је братовштина Светог Трифуна, док су у 15. веку на Руднику постојале најмање три римокатоличке богомоље.⁴²

На пломбама из Рудника и Старог Костолца налазе се представе које су препознате као карактеристичне за пломбе из Герлица, првенствено на основу налаза из Мађарске, где су иначе најбројније. Хронолошки се прате од прве половине 15. до друге половине 16. века и мада током тог раздобља представе на њима нису стилски сасвим хомогене, заједничка им је отворена круна, на једној, и готички натпис, на другој страни. Поред круне, редовно се појављују разни симболи, звезде или цветови који се налазе с обе стране, а најчешће је слово „g” или група „gor” испод круне.⁴³

Пломбе из Рудника и Старог Костолца нису прве пломбе из Герлица познате на територији Србије. Већ је публикован налаз из околине Бечеја који је према типолошким одликама и амблематици датован у раздобље од краја 15. до прве половине 16. века.⁴⁴ Печати из Герлица су спорадично забележени и на територији Бугарске. Два налаза потичу из Провадије, док је један пронађен приликом ископавања у Великом Трнову.⁴⁵ Примерци из Бугарске, као и плomba из околине Бечеја, по представама припадају

2013. година), Горњи Милановац 2019, 23–37; Дејан Радичевић, „Археолошка сведочанства о најстаријим рударским трговима средњовековне Србије“, у: *Урбанизација у источној и југоисточној Европи*, Београд 2019, 74–80. Истраживања су рађена у организацији Музеја рудничко-таковског краја из Горњег Милановца, у чијој збирци се плomba и налази, под инвентарним бројем А 137; дим.: пречник 1,9 cm, дебљина 0,4 cm.

⁴² Катарина Митровић и Дејан Радичевић, „Католичка парохија у Руднику“, *Рудник и Венчац с околином у средњем веку и раној модерни*, Аранђеловац 2018, 85–94.

⁴³ М. Mordovin, *Textilvegek vedjegyei*, 185–189; М. Mordovin, „Görlitz textilvereskedelme“, 379–420; У ранијим радовима М. Мордовина повезивани су с Јиндриховим Храдецом у Чешкој, уп. М. Mordovin, „Late Medieval and Early Modern Cloth Seals“, 219, што је касније исправљено.

⁴⁴ Р. Рамадански и Р. Шурањи, „Топоними XV–XVIII века“, 23–47. У истом раду помињу се и необјављени налази с локалитета Перлек код Бечеја, који се налази у збирци Градског музеја Бечеј, као и овде приказани примерци из Костолца и с Рудника.

⁴⁵ Ivan Jordanov & Zhenya Zhekova, *Catalogue of Medieval Seals at the Regional Historical Museum of Shumen*, Shumen 2007, 225, 309, No. 658, 661 (приписане 15–16. веку); М. Mordovin, *Textilvegek vedjegyei*, 190, нап. 857; Дејан Рабовянов, *Археологически проучвания*

другим типовима герличких печата (типови I и III/3a).⁴⁶ Према постојећој типологији коју је направио М. Мордовин, пломбе с Рудника и из Старог Костолца припадају другом типу и то његовом првом подтипу (тип II/1) ког карактерише отворена трокрака круна која се шири нагоре, с доњом траком затвореном у прстен у коме се налази скраћеница „gr” исписана готичком минускулом. На другој страни појављује се готички натпис „gog / licz”, указујући на место порекла пломбе. Што се тиче датовања овог типа пломби, на основу примерака за које постоје јасни подаци о условима налаза, време употребе ставља се у оквире 15. столећа.⁴⁷

Појава млетачких и дубровачких пломби за тканине у унутрашњости Србије потпуно је очекивана и сасвим у складу с подацима из писаних извора. Новину у односу на писане податке представља појава печата из Герлица. Међутим, узимајући у обзир бројност ове врсте пломби на простору Мађарске, што не изненађује будући да је Герлиц за Угарску био један од највећих снабдевача тканинама током позног средњег века и у рано модерно доба, њихова појава и на нешто јужнијем српском тржишту сасвим је логична. Главну спону у привредном смислу с градовима у Угарској опет су чинили дубровачки трговци, који су од 14. века били кључан фактор за развој трговине на овој релацији. Уз њихово посредство обављао се највећи део трговине, у којој су и тканине свакако заузимале важно место.⁴⁸ Роба је путовала на север, али и у супротном смеру. То је посебно уочљиво у доба Деспотовине, када Београд и Смедерево као престони градови постају и најважнија средишта међународне трговине. Осим веза с јужним областима, Србија се усмерава ка северу и западу, односно економским и културним средиштима средње Европе. Београд је у 15. и на почетку 16. века био значајан потрошачки центар, циљ многих трговачких каравана, али и важна успутна станица на путу роба из Средње Европе према Балкану, као и у супротном смеру. Увозна роба се јавља и као одраз угарске трговачке активности, делом већ устаљене из претходног раздобља, а делимично и нове, условљене другачијим политичким околностима.⁴⁹ Улога коју је Београд имао у међународној

в южня сектор на Трапезица I. Средновековият град, Велико Търново 2015, 433, 639, Табло 83:1700.

⁴⁶ М. Mordovin, *Görlitz textilereskedelme*, 400, 416.

⁴⁷ Исто, 400–403, kép 7–8.

⁴⁸ Dejana Vasić i Snežana Božanić, „*Medieval Merchants on the Route Between the Dalmatian (Ragusan) Littoral and the Cities on the Southern Hungarian Border: Impact of Trade on Movement*“, *Истраживања* 32 (2021) 83–95.

⁴⁹ Јованка Калић, „Београд у међународној трговини средњег века“, у: *Ослобођење градова у Србији од Турака 1862–1867. године*, Београд 1970, 47–60.

трговини тог времена може се пратити и на основу археолошких налаза откривених на подручју града. Између осталог, они сведоче да је прва половина 15. века време када се успостављају и трговачки контакти с Немачком.⁵⁰

Када је реч о венецијанским и дубровачким трговачким пломбама, узимајући у обзир писане податке који сведоче о значају и обиму трговине, изненађује да су до сада познате у тако малом броју. Археолошки материјал који сведочи о утицају Венеције на материјалну културу залеђа источне обале Јадрана одавно је већ предмет посебних истраживања.⁵¹ Венецијанске тканине су доминирале и у уделу увезених луксузних тканина, а Дубровник је био главни транзитни центар. Овде су пристизале најбоље тканине оног времена с Истока и Запада, које су потом ишле даље ка унутрашњости караванским саобраћајем. О великој потражњи сведочи чињеница да су каравани натоварени тканинама пристизали у Србију током готово читаве године, па је према проценама само дубровачког сукна увожено за 40.000 дуката у току једне године.⁵²

Обичне просте тканине, као раша (rassia) и шчавине (schiavine), за домаће потребе у Дубровнику су од најранијих времена израђиване у оквиру кућне радиности. У 14. веку и првим деценијама 15. века производила су се сукна од домаће вуне без нарочитих технолошких поступака.⁵³ Посредничка улога у трговини тканинама, довела је до тога да се од 1416. године пређе на властиту мануфактурну производњу сукна, по квалитету најближег млетачком, чиме је додатно повећан пласман ове робе на српско тржиште. Прва фаза непрекинутог и постепеног подизања дубровачке мануфактуре сукна траје до шездесетих година 15. века, а поступно опадање производње почиње од 1463. године, када се, због опасности од Турака, руше сукнарске радионице изван зидина.⁵⁴

⁵⁰ В. Бикић, „Трговински промет у Београду“, 86–87.

⁵¹ Vesna Bikić, „Venetian influences in the Eastern Adriatic Hinterland“, u: *The Heritage of the Serenissima – The presentation of the architectural and archaeological remains of the Venetian Republic*, Копер 2006, 201–210.

⁵² Душанка Динић-Кнежевић, *Тканине у привреди средњовековног Дубровника*, Београд 1982, 258–259.

⁵³ Игњасиј Воје, *Кредитна трговина и средњовјековном Дубровнику*, Сарајево 1976, 288–289.

⁵⁴ Д. Динић-Кнежевић, *Тканине у привреди*, 108–109. Дубровнику у производњи сукна од 1449. године конкурише Нови, где је Херцег Стефан покренуо производњу, што је била само једна од мера у претварању овог места у привредни центар, уп. Сима Ћирковић, *Херцег Стефан Вукчић – Косача и његово доба*, Београд 1964, 122–127. Из педесетих година 15. века потиче неколико података о новском сукну као предмету кредитне трговине, уп. Игњасиј Воје, „Sukno iz Hercegnovega“, *Zgodovinski časopis* 19–20 (1966) 181–185. Подаци о новским тканинама забележени су и 1464. и 1465. године, уп. С. Ћирковић, *Херцег Стефан*

У циљу контроле квалитета сукна, Дубровачка република основала је Комору вунарског обрта (*Camera Artis Lanae*), која је надзирала и одређивала правила за куповину и прераду вуне, прописивала димензије сукна, трошкове и све остало везано за њену производњу. Влада је годишње именовала тројицу службеника (*officiales artis lane*) који су надгледали производњу и управљали њоме. Официјали би печатањем сукна потврђивали да ли се у сваком појединачном случају поступило према прописима.⁵⁵ Само непосредни произвођачи могли су ставити свој знак на сукно и њиме трговати, док су друге занатлије које су сарађивале само у фазама производње (подстригачи сукна – *simatori*) трговале само са сукном које је имало знак неког другог мајстора. У оквиру кредитне трговине дужник се у уговору могао обавезати да ће испоручити сукно „*de pluribus signis de Ragusio*”.⁵⁶

Главни путеви транспорта који су водили од Јадранске обале у унутрашњост Србије добро су познати.⁵⁷ Одредишта позната из писаних извора потврђују и налази пломби. На Руднику и Новом Брду њихова појава је сасвим очекивана.⁵⁸ Дубровчани су у перспективним рударским местима врло брзо организовали трговачка друштва за продају тканина. На Руднику су забележени већ крајем 13. столећа, односно 1297. године, када се помиње испитивање једног дубровачког трговца у вези с продајом чохе на Руднику. Током 14. и прве половине 15. века тканинама и другом робом трговало је на Руднику више Дубровчана, међу којима је било и чланова патрицијских породица.⁵⁹

Вужчић, 128. Организација производње, с обзиром на велики број занатлија пристиглих из Дубровника, највероватније је била по узору на Дубровник, па би се очекивало да се и печатило сукно. Новско сукно се свакако пласирало на тржиште у залеђу, па не би чудило да се у догледној будућности појаве и налази печата с новског сукна.

⁵⁵ *Kesovia Kodrić, Mateo Miguel i Katarina Nina Simončić, „Organizacija i tehnologija suknarstva u Dubrovniku u 15. Stoleću“, Radovi – Zavod za Hrvatsku povijest 48 (2016) 281–283.* Дубровачки печати са Св. Влахом налазили су се на балама сукна, али је могуће да су се налазили и на другим тканинама. Наиме, поред вуненог сукна, у Дубровнику се производило и мање рентабилно ланено сукно и памучне тканине – фустан. Фустан се у мањој мери производио на Пилама у Дубровнику, од самог краја 14. столећа, али без ближих података о количинама, уп. Д. Динић-Кнежевић, *Тканине у привреди*, 22–23.

⁵⁶ *И. Воје, Kreditna trgovina*, 201.

⁵⁷ *Гавро Шкриванић, Путеви у средњовековној Србији*, Београд 1974; *Синиша Мишић, Историјска географија српских земаља (VI–XVI век)*, Београд 2022², 159–166.

⁵⁸ Не изненађује и налаз пломби на Кознику, важном утврђењу и управном, а очито и економском центру средњовековне жупе Расине, уп. Владета Петровић, „Козник“ у: *Лексикон градова и тргова средњовековних српских земаља*, Београд 2010, 136–137.

⁵⁹ *Богумил Храбак, „Рудник под Штурцем и његова дубровачка насеобина“, Зборник радова Народног музеја 14 (Чачак 1984) 5–86.*

Из прве деценије 15. столећа располажемо податком о знатном довозу тканина на Ново Брдо и Рудник. Мало веће је 1407. године дозволило да се извезе у оба центра 77 товара тканина, што се укључивало у укупан контингент од 251 товар тканина за Србију.⁶⁰ Једна од највећих дубровачких колонија свакако је била у Новом Брду, граду који је представљао симбол богатства средњовековне Србије. Ту су бројни Дубровчани годинама боравили бавећи се трговином, кредитним трансакцијама и предузетништвом у рударству. Из Србије су извозили метал, а увозили тканине и другу мануфактурну робу. Као и на Руднику, њихов број је био велики, тако да их овде нећемо посебно наводити.⁶¹

Посебно је занимљива појава трговачких печата на оним местима која писани извори не помињу као места интензивније трговачке активности. Концентрација печата око Ковачевца навела је на помисао о постојању трга у ареалу овог села.⁶² Међутим, њихова појава и овде не изненађује уколико се узму у обзир познати подаци о деловању Дубровчана у овом делу данашње Шумадије, на оближњем Космају и у Некудиму.⁶³ Ови налази свакако указују на то да је сукно продавано не само у већим средиштима већ и на мањим трговима, показујући на најбољи начин како и у погледу проучавања проблематике трговинског промета у средњем веку недостатак података из писане изворне историјске грађе може бити допуњен резултатима које пружа археологија.

⁶⁰ Д. Динић-Кнежевић, *Тканине у привреди*, 67.

⁶¹ Војислав С. Јовановић, „Ново Брдо средњовековни град“, у: *Ново Брдо*, ур. Марко Омчикус, Београд 2004, 32–36, 64.

⁶² В. Иванишевић, „*Новац и печати*“, 291.

⁶³ Сениша Мишић и Александар Узелац, „Путеви и трговина“, у: *Шумадија у XV веку*, Београд 2018, 282–286.

Сл. 1. Оловна пломба причвршћена за балу тканине.
Скулптура са фасаде музеја у Лајдену
(M. Mordovin, *Textilvegek vedjegyei*, 50, 14. kép)

Fig. 1. Cloth seal attached to the bale of cloth.
Sculpture on the facade of the Stedelijk Museum De Lakenhal, Leiden
(M. Mordovin, *Textilvegek vedjegyei*, 50, 14. kép).

Сл. 2. Оловне пломбе за тканину из Велике Крсне (1)
и Ковачевца (2) (фото В. Илић)

Fig. 2. Cloth seals from Velika Krsna (1)
and Kovačevac (2) (photo V. Илић)

Сл. 3. Оловна пломба за тканину из Ковачевца
(фото В. Илић)

Fig. 3. Cloth seal from Kovačevac
(photo V. Илић)

Сл. 4. Оловна пломба за тканину из Новог Брда
(фото В. Илић)

Fig. 3. Cloth seal from Novo Brdo
(photo V. Ilić)

Сл. 5. Оловна пломба за тканину из Козника
(фото В. Илић)

Fig. 5. Cloth seal from Koznik
(photo V. Илић)

Сл. 6. Оловна пломба за тканину из Рудника
(фото Музеј рудничко-таковског краја, Горњи Милановац)

Fig. 6. Cloth seals from Rudnik
(photo Museum of Rudnik and Takovo Region, Gornji Milanovac)

Сл. 7. Оловна пломба за тканину из Старог Костолца
(фото В. Илић)

Fig. 7. Cloth seal from Stari Kostolac
(photo V. Илић)

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ – LISTS OF REFERENCES

Објављени извори – Published Primary Sources

Зборник средњовековних ћириличких повеља и писама Србије, Босне и Дубровника, књ. I, 1186–1321, прир. Владимир Мошин, Сима Ћирковић и Душан Синдик, ред. Душан Синдик, Београд 2011. [Zbornik srednjovekovnih ćiriličkih povelja i pisama Srbije, Bosne i Dubrovnika, knjiga I, 1186–1321, prir. Vladimir Mošin, Sima Ćirković i Dušan Sindik, red. Dušan Sindik, Beograd 2011]

Литература – Secondary Works

- Bajalović-Hadži Pešić, Marija, „Links between the Balkans and Middle Europe from the Twelfth to the Fifteenth Centuries traced on selected Examples of Material Culture”, *Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich* 4–5 (1989) 65–83.
- Bikić, Vesna, „Venetian influences in the Eastern Adriatic Hinterland”, in: *The Heritage of the Serenissima – The presentation of the architectural and archaeological remains of the Venetian Republic*, Proceedings of the international conference (Izola–Venezia 4–9. 11. 2005), Eds. Mitja Guštin, Sauro Gelichi & Konrad Spindler, Koper 2006, 201–210.
- Calaon, Diego, „Torre delle Bebbe, presso Chioggia. Un sito di ‘confine’ riletto attraverso un eccezionale rinvenimento di reperti metallici, litici e vitrei”, in: *Dalla catalogazione alla promozione dei beni archeologici*, Progetto editoriale Giulio Bodon, Francesco Ceselin & Goivanna Gambacurta, Regione del Veneto 2014, 25–266.
- Cherry, John, „The Cloth Seal: A Mark of Quality, Identification, or Taxation?”, *The Medieval Globe*, Volume 4, Issue 1 (2018) 167–192.
- Dobričić, Julian, „Analiza dubrovačkih olovnih plombi”, *Numizmatičke vijesti* 37 (1995) 195–198.
- Lesák, Branislav, Jozef Kováč & Ján Hunka, „Historicko-archeologický význam numizmatických nálezov z výskumov v Trnave”, *Numizmatika. Časopis slovenskej numizmatickej spoločnosti pri SAV* 26 (2016) 54–61.
- Ćorović-Ljubinković, Mirjana i Radivoje Ljubinković, „Katedrala i Saška crkva, Novo Brdo – crkva”, *Arheološki pregled* 4 (1962) 264–269.
- Geoff, Egan, „Cloth Seals”, *London Archaeologist* 3 (1978) 177–179.
- Geoff, Egan, *Lead Cloth Seals and Related Items in the British Museum*, London 1994.
- Elton, Stuart F., *Cloth seals – An Illustrated reference guide to the identification of lead seals attached to cloth: From the British perspective*, Oxford 2017.
- Endrei, Walter & Egan Geoff, „The Sealing of Cloth in Europe, with Special Reference to the English Evidence”, *Textile History* 13 (1982) 47–75.

- Hunka, Ján, „Nález olovených plômb na zaist'ovanie prepravovaných tovarov (14–17. stor.) zo Slovenska”, *Študijné zvesti AÚ SAV* 33 (1999) 303, obr. 4/12, 295–309.
- Jordanov, Ivan & Zhekova Zhenya, *Catalogue of Medieval Seals at the Regional Historical Museum of Shumen*, Shumen 2007.
- Kovačević, Desanka, *Trgovina u srednjovjekovnoj Bosni*, Sarajevo 1961.
- Kühtreiber, Thomas & Marian Günter, „Zwei Tuchplomben von der Burgruine Schratzenstein – Ein Beitrag zum niederösterreichischen Tuchmachergewerbe im Mittelalter unter besonderer Berücksichtigung der landesfürstlichen Stadt Tulln”, *Unsere Heimat* 71/3 (2000) 198–217.
- Kodrić, Kesovia, Mateo Miguel i Katarina Nina Simončić, „Organizacija i tehnologija suknarstva u Dubrovniku u 15. stoleću”, *Radovi – Zavod za Hrvatsku povijest* 48 (2016) 281–283.
- Mordovin, Maxim, „A 15–17. századi távolsági textilkereskedelem régészeti emlékei Pápan”, in: *Fiatál középkoros régészek IV. konferenciájának tanulmánykötete*. Kaposvár, 22–24. november 2012, ed. Varga Máté, Kaposvár 2013, 267–282.
- Mordovin, Maxim, „Late Medieval and Early Modern Cloth Seals in the Collection of the Hungarian National Museum”, *Archaeologiai Ertesito* 139 (2014) 193–237.
- Mordovin, Maxim, „Bavarian cloth seals in Hungary”, *Hungarian Historical Review* 6/1 (2017) 78–106.
- Mordovin, Maxim, *Textilvegek vedjegyei. A textilkereskedelem regészeti emlékei a Magyar Kinilysag területen*, Budapest 2018.
- Mordovin, Maxim, „A collection of fifteenth– and sixteenth– century cloth seals from Szolnok”, in: *Genius Loci*, eds. Dóra Mérai, Ágnes Drosztmér, Kyra Lyublyanovics, Judith Rasson, Zsuzsanna Papp Reed, András Vadas & Csilla Zatykó, Budapest 2018, 285–288.
- Mordovin, Maxim, „Guide to the Identification of Archaeological Lead Cloth Seals”, *Hungarian archaeology e-journal* (Spring 2019) 20–26.
- Mordovin, Maxim, „Görlitz textilkereskedelme a Magyar Királyságban”, in: *Határon innen és túl. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról*, eds. István Kadás, Boglárka Weisz, Budapest 2021, 379–420.
- Mordovin, Maxim, Textilplombák Pest megyéből, in: *Közösségi régészeti projektek Pest megyében*, ed. Tibor Ákos Rác, Szentendre 2021, 252–265.
- Radojković, Bojana, „Romanska bronzana činija sa srednjovekovne tvrđave Rasa”, *Vesnik Vojnog muzeja* 19–20 (1974) 27–33.
- Ramadanski, Raško, „A Tudor Lead Seal in Serbia”, *Post-Medieval Archaeology* 48/2 (2014) 426–438.
- Ramadanski, Raško, „Late medieval and early post-medieval cloth seals of Nuremberg and Wöhrd from the collection of the Town Museum in Bečej”, *Communicationes Archaeologica Hungaria* 2021 (2023) 137–146.
- Topić, Nikolina i dr., „Inventar nalaza i višefazno groblje uz Utvrdu Sokol u Konavlima”, *Archaeologia Adriatica* 13 (2019) 107–251.

- Vasić, Dejana i Snežana Božanić, „*Medieval Merchants on the Route Between the Dalmatian (Ragusian) Littoral and the Cities on the Southern Hungarian Border: Impact of Trade on Movement*”, *Истраживања* 32 (2021) 83–95.
- Воје, Игнациј, „Сукно из Херцеговине”, *Zgodovinski časopis* 19–20 (1966) 181–185.
- Воје, Игнациј, *Kreditna trgovina u srednjovjekovnom Dubrovniku*, Сарајево 1976.
- Бајаловић-Хаџи Пешић, Марија, „О налазима неких предмета у готичком стилу на територији Србије”, *Саопштења* 24 (1992) 217–222. [Bajalović-Hadži Pešić, Marija, „O nalazima nekih predmeta u gotičkom stilu na teritoriji Srbije”, *Saopštenja* 24 (1992) 217–222]
- Бењоцки, Нада, *Археолошки локалитети зрењанинског подручја*, Зрењанин 2018. [Benjocki, Nada, *Arheološki lokaliteti zrenjaninskog područja*, Zrenjanin 2018]
- Бикић, Весна, „Трговински промет у Београду у 15. веку”, *Старинар* 45–46 (1994–1995) 1995, 83–98. [Bikić, Vesna, „Trgovinski promet u Beogradu u 15. veku”, *Starinar* 45–46 (1994–1995) 1995, 83–98]
- Благојевић, Милош, „Основе привредног развитака”, у: *Историја српског народа*, књ. I, Београд 1981, 357–371. [Blagojević, Miloš, „Osnove privrednog razvitka”, u: *Istorija srpskog naroda*, knj. I, Beograd 1981, 357–371]
- Динић-Кнежевић, Душанка, „Тканине”, у: *Лексикон српског средњег века*, Београд 1999, 734–735. [Dinić-Knežević, Dušanka, „Tkanine”, u: *Leksikon srpskog srednjeg veka*, Beograd 1999, 734–735]
- Динић-Кнежевић, Душанка, *Тканине у привреди средњовековног Дубровника*, Београд 1982. [Dinić-Knežević, Dušanka, *Tkanine u privredi srednjovekovnog Dubrovnika*, Beograd 1982]
- Иванишевић, Вујадин, „Новац и печати из Младеновца и околине (12–16. век)”, у: Велибор Катић и Немања Марковић, *Археолошко наслеђе из Младеновца од раног средњег века до раног модерног доба*. Младеновац 2020, 285–308. [Ivanišević, Vujadin, „Novac i pečati iz Mladenovca i okoline (12–16. vek)”, u: Velibor Katić i Nemanja Marković, *Arheološko nasleđe iz Mladenovca od ranog srednjeg veka do ranog modernog doba*, Mladenovac 2020, 285–308]
- Историја српског народа*, књ. I, ур. Сима Ћирковић, Београд 1981. [Istorija srpskog naroda, knj. I, ur. Sima Ćirković, Beograd 1981]
- Јовановић, Војислав С., „Ново Брдо средњовековни град”, у: *Ново Брдо*, ур. Марко Омчикус, Београд 2004, 10–43. [Jovanović, Vojislav S., „Novo Brdo srednjovekovni grad”, u: *Novo Brdo*, ur. Marko Omčikus, Beograd 2004, 10–143]
- Калић, Јованка, „Београд у међународној трговини средњег века”, у: *Ослобођење градова у Србији од Турака 1862–1867. године*, ур. Васа Чубриловић, Београд 1970, 47–60. [Kalić, Jovanka, „Beograd u međunarodnoj trgovini srednjeg veka”, u: *Oslobođenje gradova u Srbiji od Turaka 1862–1867. godine*, ur. Vasa Čubrilović, Beograd 1970, 47–60]
- Лексикон градова и тргова средњовековних српских земаља*, Београд 2010. [Leksikon gradova i trgova srednjovekovnih srpskih zemalja, Beograd 2010]

- Лексикон српског средњег века*, прир. Сима Ђирковић и Раде Михаљчић, Београд 1999. [Leksikon srpskog srednjeg века, прир. Sima Ćirković i Rade Mihaљčić, Beograd 1999]
- Марјановић-Вујовић, Гордана, „Кућа из друге половине XVII века откопана у утврђеном подграђу београдског града – доњем граду”, *Годишњак града Београда* 20 (1973) 201–228. [Marjanović-Vujović, Gordana, „Kuća iz druge polovine XVII века otkopana u utvrđenom podgrađu beogradskog grada – donjem gradu”, *Godišnjak grada Beograda* 20 (1973) 201–228]
- Митровић, Катарина и Дејан Радичевић, „Католичка парохија у Руднику”, у: *Рудник и Венчац са околином у средњем веку и раној модерни*, ур. Синиша Мишић, Дејан Радичевић и Марко Шуица, Аранђеловац 2018, 85–94. [Mitrović, Katarina i Dejan Radičević, „Katolička parohija u Rudniku”, у: *Rudnik i Venčac sa okolinom u srednjem веку и раној модерни*, ур. Siniša Mišić, Dejan Radičević i Marko Šuica, Arandelovac 2018, 85–94]
- Мишић, Синиша, *Историјска географија српских земаља (VI–XVI век)*, Београд 2022². [Mišić, Siniša, *Istorijska geografija srpskih zemalja (VI–XVI век)*, Beograd 2022]²
- Мишић, Синиша и Александар Узелац, „Путеви и трговина“, у: *Шумадија у XV веку*, Београд 2018, 277–286. [Mišić, Siniša i Aleksandar Uzelac, „Putevi i trgovina“, у: *Šumadija u XV веку*, Beograd 2018, 282–286]
- Петровић, Владета, „Козник“ у: *Лексикон градова и тргова средњовековних српских земаља*, Београд 2010, 136–137. [Petrović, Vladeta, „Koznik“, у: *Leksikon gradova i trgova srednjovekovnih srpskih zemalja*, Beograd 2010, 136–137]
- Петровић, Ђурђица, „Простирке и покривачи”, у: *Лексикон српског средњег века*, Београд 1999, 592–596. [Petrović, Đurđica, „Prostirke i pokrivači”, у: *Leksikon srpskog srednjeg века*, Beograd 1999, 592–596]
- Поповић, Марко и Игор Бјелић, *Црква Светог Николе: катедрала град Новог Брда*, Београд 2018. [Popović, Marko i Igor Bjelić, *Crkva Svetog Nikole: katedrala grad Novog Brda*, Beograd 2018]
- Рабовянов, Дејан, *Археологически проучавања в јужния сектор на Трапезица: Средновековият град*, Том I, Велико Търново 2015. [Rabovyanov, Dejan, *Arheologičeski proučvaniya v južniya sektor na Trapezica: Srednovеkoviyat grad*, Том I, Veliko Tarnovo 2015]
- Радичевић, Дејан, „Археолошка сведочанства о најстаријим рударским трговима средњовековне Србије”, у: *Урбанизација у источној и југоисточној Европи*, ур. Срђан Рудић и Алексеј Александрович Гордин, Београд 2019, 74–80. [Radičević, Dejan, „Arheološka svedočanstva o najstarijim rudarskim trgovima srednjovekovne Srbije”, у: *Urbanizacija u istočnoj i jugoistočnoj Evropi*, ур. Srđan Rudić i Aleksej Aleksandrović Gordin, Beograd 2019, 74–80]
- Радичевић, Дејан и Ана Цицковић, „Археолошка истраживања средњовековних налазишта на Руднику 2009–2013. године”, у: *Рудник I. Истраживања средњовековних налазишта (2009–2013. година)*, ур. Дејан Радичевић и Ана Цицковић, Горњи Милановац 2019, 23–37. [Radičević, Dejan i Ana Cicović, „Arheološka istraživanja

- srednjovekovnih nalazišta na Rudniku 2009–2013. godine”, u: *Rudnik 1. Istraživanja srednjovekovnih nalazišta (2009–2013. godina)*, ur. Dejan Radičević i Ana Cicović, Gornji Milanovac 2019, 23–37]
- Радојковић, Бојана, „Увоз средњовековних бакарних и бронзаних предмета из Европе на територији Београда и Србије”, *Годишњак града Београда* 25 (1978) 177–184. [Radojković, Bojana, „Uvoz srednjovekovnih bakarnih i bronzanih predmeta iz Evrope na teritoriji Beograda i Srbije”, *Godišnjak grada Beograda* 25 (1978) 177–184]
- Рамадански, Рашко и Роланд Шурањи, „Топоними XV–XVIII века на доњем току реке Чик у светлу картографије, писаних извора и археолошких налаза”, *Фибула – Годишњак Градског музеја у Врбасу* 1 (2020) 23–47. [Ramadanski, Raško i Roland Šuranji, „Топоними XV–XVIII века на donjem toku reke Čik u svetlu kartografije, pisanih izvora i arheoloških nalaza”, *Fibula – Godišnjak Gradskog muzeja u Vrbasu* 1 (2020) 23–47]
- Станојевић, Небојша, *Бач – археологија*, Нови Сад 2019. [Stanojević, Nebojša, *Bač – arheologija*, Novi Sad 2019]
- Тирковић, Сима, „Трговина”, у: *Лексикон српског средњег века*, Београд 1999, 741–745. [Ćirković, Sima, „Trgovina”, u: *Leksikon srpskog srednjeg века*, Београд 1999, 741–745]
- Тирковић, Сима, *Херцег Стефан Вукчић – Косача и његово доба*, Београд 1964. [Ćirković, Sima, *Herceg Stefan Vukčić – Kosača i njegovo doba*, Београд 1964]
- Ђоровић-Љубинковић, Мирјана, „Археолошки и историјски значај налаза српског средњовековног новца на Новом Брду”, *Зборник Народног музеја* 5 (Београд 1967) 261–270. [Đorović-Ljubinković, Mirjana, „Arheološki i istorijski značaj nalaza srpskog srednjovekovnog novca na Novom Brdu”, *Zbornik Narodnog muzeja* 5 (Београд 1967) 261–270]
- Ђук, Руџа, „Извоз свиле из Дубровника у Венецију у XIV веку”, *Историјски часопис* 28 (1981) 17–25. [Ćuk, Ruža, „Izvoz svile iz Dubrovnika u Veneciju u XIV veku”, *Istorijski časopis* 28 (1981) 17–25]
- Ђук, Руџа, *Србија и Венеција у XIII и XIV веку*, Београд 1986. [Ruža Ćuk, *Srbija i Venecija u XIII i XIV veku*, Београд 1986]
- Храбак, Богумил, „Рудник под Штурцем и његова дубровачка насеобина”, *Зборник радова Народног музеја* 14 (Чачак 1984) 5–86. [Hrabak, Bogumil, „Rudnik pod Šturcem i njegova dubrovačka naseobina”, *Zbornik radova Narodnog muzeja* 14 (Čačak 1984) 5–86]
- Шкриванић, Гавро, *Путеви у средњовековној Србији*, Београд 1974. [Škrivanić, Gavro, *Putevi u srednjovekovnoj Srbiji*, Београд 1974]
- Шумадија у XV веку*, ур. Синиша Мишић и Марија Копривица, Београд 2018. [Šumadija u XV veku, ur. Siniša Mišić i Marija Koprivica, Београд 2018]

Dejan RADIČEVIĆ, Dejan BULIĆ, Emina ZEČEVIĆ

**ARCHAEOLOGICAL TRACES OF FABRIC TRADE IN MEDIEVAL
SERBIA**

Summary

Trade played a very important role in the economic and social development of the medieval Serbian state, particularly from the mid-13th century with the establishment of increasingly vibrant business connections between the trading centers in the Littoral and the hinterland. As a rule, higher quality and luxury goods, intended for the wealthier stratum of the population, were delivered from the Littoral. Those were mainly the fabrics that, in addition to salt, were the main imported item, particularly the fabrics of better quality and finer workmanship.

There are numerous written sources about international trade in late medieval Serbia, and the economy in general, which are mostly published and well-known. However, the question of the extent to which the available archaeological material is consistent with them seems interesting. During the last half a century, a large number of works have been published, discussing foreign products, with an attempt to establish the workshop origin and precisely determine the time of arrival, as well as the routes via which the goods reached the users. The present paper is similarly conceived, though it takes into account specific traces that testify to the circulation of fabrics. These are seals/stamps that were placed on the fabric as an accompanying means of identification and regulation of quality control, which assured customers that they were buying quality goods produced where the label indicated.

Apart from the area of today's Vojvodina, i.e. the territory belonging to the Kingdom of Hungary in the Middle Ages, this type of finding was also recorded in the part of present-day Serbia south of the Sava and Danube, in the area that belonged to the medieval Serbian state. The paper analyses seven late medieval lead seals attributed to Dubrovnik (Fig. 1), Venice (Fig. 2–4) and the Upper Lusatian city of Görlitz (fig. 5–6). All specimens are tentatively dated to the 14–15th centuries. The appearance of Venetian and Dubrovnik seals for fabrics in the interior of Serbia is fully expected and entirely in line with the data from the written sources. Venetian fabrics also had a dominant share in imported luxury fabrics, with Dubrovnik being the main transit centre. The novelty compared to written data is the appearance of the seal from Görlitz.

However, taking into account the number of this type of seals in the area of Hungary, which is not surprising since Görlitz was one of the largest suppliers of fabrics for Hungary during the late Middle Ages and in the early modern era, their appearance in the somewhat more southern Serbian market is quite logical. These findings are valuable for the study of trade as they supplement the data known from written sources, indicate trade connections and the importance of trade, not only in larger centers, but also in smaller squares.

Оригиналан научни рад

Примљен: 31.3.2023.

Коначно прихваћен за објављивање: 9.8.2023.